

Hääletamiskaalutlused 2011. aasta Riigikogu valimisel

Martin Mölder, Tartu Ülikooli võrdleva poliitika assistent

Eesti valija lähtub rohkem konkreetsest kandidaadist kui sellest, millist erakonda see isik esindab.

Selle järgi, kuidas erakonnad valijate häälte pärast konkureerivad ja valijad oma otsuseid teevad, on võimalik hinnata ka esindusdemokraatiade toimimist ja kvaliteeti. Erakondade vahel võib olla nende strateegilistest eesmärkidest ja käitumuslikust loogikast tingitud süstemaatilisi erinevusi. Ühelt poolt võime rääkida poliitikaide esiplaanile seadvatest erakondadest (Wolinetz 2002, 150–151), kes koguvad toetust peaaesjalikult ja otse oma programmiliste või poliitiliste seisukohtade abil. Teisalt võib rääkida hääli taotlevatest erakondadest (Wolinetz 2002, 151–152), kes on valmis suurema toetuse nimel enda ja teiste erakondade poliitikatega manipuleerima (parim näide on negatiivsed kampaaniad).

Ideaaltüübina võib eraldi välja tuua ka isikupõhised erakonnad (Gunther, Diamond 2003, 187–188), kellele ei ole poliitikaide kampaaniade kontekstis lõppkokkuvõttes üldse olulised ning kelle tugevus põhineb erakonna liidri või kandidaatide karismal ja imagol. Samamoodi on mitmekesine nende tegurite hulk, mis mõjutavad valijate otsust valimiskasti juures või enne seda – inimese perekondlik ja sotsiaalne taust ning sellest tulenevad eelistused, erakondade programmide ja poliitikate tõlgendused ning riigi majanduslik olukord (Evans 2004), aga ka kandidaatide välimus ning selle põhjal tekkiv mulje (Little *et al* 2007).

Demokraatia mõttes ei ole need lihtsalt erakondade või valimiskäitumise eristused, vaid neil on oluline roll ka demokraatia toimimise seisukohalt. Nii nagu ei ole mõistlik loota, et valimised pelgalt protseduurimehhanismina tagavad esindusdemokraatia toimimise viisil, mis lähtub elanike eelistustest või arvestab nende huve (Manin, Przeworski, Stokes 1999), ei saa ka öelda, et igasugune erakonna vorm või valimiskäitumise loogika optimaalselt toimiva esindusdemokraatiaga samaväärselt kokku sobiks.

Mille põhjal tehakse valikuid

Eeldades, et esindusdemokraatia toimib nüüdisaegses riigis kõige paremini, kui erakondade käitumine ja omavaheline konkurents (rääkimata nende hilisemast valitsemiskäitumisest) on määratud otseselt poliitikaide põhinevatest kaalutlustest ning kui valijate otsuseid on samamoodi ennekõike need motiveerinud (vastasel juhul ei saaks eksisteerida esindusdemokraatia jaoks vajalikku sidet valijate ja erakondade vahel), võime erakondade ideaaltüüpides ja inimeste valimiskäitumiste loogikas eristada vorme, mis viitavad selgelt paremini või halvemini toimiva demokraatia suunas. Nii on programmilised erakonnad ja poliitikapõhine otsustamine demokraatia mõttes eelistatavamad kui populaarsuse kogumine või valikute tegemine muudel kaalutlustel. 2011. aasta Riigikogu valimise järel Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi tehtud valimisuuring (Eesti Teadusfondi grant nr 8676) võimaldab anda esmase hinnangu Eesti erakondade ja valijate suhestumise kohta. Järgnevalt on vaadatud üksnes Riigikokku pääsenud erakondi. Artikkel kirjeldab ja hindab:

1. erakondade mõnede valimiseelsete poliitiliste positsioonide ja valijaskondade eelistuste kokkulangevust;
2. valijate hinnanguid selle kohta, kuidas valitud erakond või selle erakonna juht esindab tema vaateid;
3. valijate kaalutlusi erakonna või konkreetse kandidaadi poolt hääletamisel;
4. kaalutlusi teiste erakondade poolt hääletamisel.

Mida rohkem langevad kokku erakondade poliitilised positsioonid ja nende valijate eelistused, seda enam on võimalik oletada, et tegemist on poliitikapõhise konkurentsiga erakondade vahel ning sellest lähtuvad otsustamisel valijad. Samuti tuleks välja selgitada, kui palju valijaid arvab, et valitud erakond esindab nende vaateid. Sidet valijate ja erakondade vahel saab hinnata ka selle järgi, kelle poolt valijad hääletasid – kas kandidaadi või erakonna poolt.

Esimene variant viitab enam isikupõhiste erakondadele ja valimisele, viimasel juhul saab aga eeldada rohkem poliitikapõhist valimist. Viimasena oleks kasulik vaadata valijate teisi eelistusi. Võib eeldada, et mida enam ollakse valmis mõne teise erakonna poolt hääletama, seda vähem on tõenäoline, et valijate otsused on tingitud mõne kindla erakonna ainuomastest poliitilistest seisukohtadest ning seega ei eksisteeri ka sellepõhist konkurentsi.

Kaheksa poliitilise teema lõikes

Valijate kaalutlusi valiku tegemisel saab hinnata ka selle järgi, kuidas langevad kokku erakondade positsioonid ja valijate hoiakud teatud võtmetähtsusega poliitilistes küsimustes. Enne valimisi üles kerkinud teemade puhul on erakondade positsioonide kindlakstegemiseks kasutatud Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi poolt enne 2011. aasta Riigikogu valimisi koostatud valijakompassi (<http://valijakompass.err.ee>), selleks selgitati välja Eesti erakondade positsioonid 30 poliitilise teema lõikes. Erakondade asukoha määramisel kasutati nii valimisplatvorme, põhiprogramme kui ka erakondade enesepositsioneerimist ja poliitikute väljaütlemisi ning tegutsemist enne valimisi. Siin on nendest kasutatud kaheksat, mille puhul erakondade seisukohad kõige enam lahknesid. Enne edasiliikumist tuleb loomulikult tõdeda, et need kaheksa teemat ei anna terviklikku ülevaadet ning nendest tulenevad oletused on piiratud.

Samad teemad olid ka riigiteaduste instituudi tehtud valimisuuringus – inimesed said hinnata nii teemade olulisust kui ka oma seisukohta. Erakondade valijaskondade hoiakud on toodud tabelis 1. Iga erakonna valijaskonda on käsitletud eraldi ning vastavat poliitilist positsiooni pooldavate inimeste (“nõustun täielikult” ja “pigem nõustun”) osakaalust on lahutatud sellega mittenõustuvate inimeste (“pigem ei nõustu” ja “ei nõustu täielikult”) osakaal. Mida suurem on tabelis kuvatud arv, seda enam toetas selle erakonna valijaskond vastavat poliitikat, ja mida väiksem on arv, seda enam oldi sellele vastu. Nullile lähenevad suurused viitavad sellele, et erakonna valijaskonnas ei valitsenud sellel teemal üksmeelt – suhteliselt võrdselt oli nii pooldajaid kui ka vastaseid.

Valijaskondade ja erakondade võrdlemise lihtsustamiseks on valijate ja erakondade positsioonid viidud samasse formaati. Valijaskondade kogueelistused (tabel 1) on kategoriseeritud erakondade positsioonide sarnaselt: ± 30 protsenti või enam: nõustub / ei nõustu täielikult; ± 10 kuni ± 30 protsenti: pigem nõustub / pigem ei nõustu; kuni ± 10 protsenti neutraalne (“neutraalne” erakonna koguvalijaskonna lõikes tähendab, et erinevad poolt ja vastu seisukohad olid omavahel suhteliselt tasakaalus). Sellest lähtuvalt on tabelis 2 erakondade positsioonidele lisaks välja toodud ka nende valijaskondade positsioonid. Niimoodi on võimalik hõlpsasti hinnata valijate ja nende valitud erakondade positsioonide kokkulangevust, mis on tabelis tähistatud halli tooniga.

Nelja erakonna ja kaheksa poliitilise küsimuse lõikes on kokku 32 võimalikku kokkulangevust või lahknevust. Tabelist 2 on näha, et erakondade poliitika ja nende valijate eelistused langesid kokku 14 korral ehk vähem kui pooltel kordadel. (Kui arvestada üksnes kokkulangevuse suunda ja mitte selle määra, oli kokkulangevusi 17 ehk mitte märkimisväärselt rohkem.) See annab alust arvata, et poliitikapõhine otsustamine ei olnud valijate hulgas kindlasti domineeriv ning nende andmete põhjal valiti umbes pooltel käsitletud juhtudel erakondi, kelle poliitilised seisukohad olid valija omadele vastu.

Kui vaadata kokkulangevusi erakondade lõikes, siis kõige vähem langesid kokku Sotsiaaldemokraatliku Erakonna ja tema valijate eelistused (kahel korral; kui arvestada poliitikapositsioonide suundi, siis kolmel korral), kõige sagedamini aga Isamaa ja Res Publica Liidu ja tema valijate eelistused (viiel korral; suundi arvestades kuuel korral). Huvitav on täheldada, et kahe poliitikavaldkonna lõikes (vanemahüvitis ja tuumajaam) olid kõigi erakondade positsioonid erinevad nende valijaskondade eelistustest. Ühe teema puhul (samasooliste partnerluse võimaldamine) langes ainult ühe erakonna ja tema valijaskonna positsioon kokku (IRL). Valijaskondades oli kõige vähem konsensust vanemahüvitise teemal – kõigi erakondade valijaskonnas oli nii selle maksimummäära alandamise vastaseid kui ka pooldajaid. Samuti joonistusi valijaskondade tasandil välja kolm teemat (kodakondsus, kutseline kaitseväge ja vene gümnaasiumide eestistamine), milles oli näha Keskerakonna valijate eristumist teiste erakondadega võrreldes ning kolm teemat (samasooliste kooselu, tuumajaam ja maksude tõstmine), milles valitses kõigi valijate lõikes suhteline üksmeel.

Tabel 1. Erakondade valijaskondade eelistused

	Reformierakond	Kesk- erakond	IRL	SDE
Vanemahüvitise maksimummäära alandamine	-18,6	5	-2,7	26,3
Astmelise tulumaksu kehtestamine	-32,5	63,8	-19	36,3
Samasooliste kooselu registreerimise võimaldamine	-37,9	-67,2	-52	-48,7
Kodakondsuse andmise lihtsustamine	-73,1	67,9	-60,3	-44,5
Kutselisele kaitsevägele üleminek	-60,9	-1,9	-61,1	-65,6
Vene gümnaasiumide kiirustatud üleminek eesti keelele	-55,8	68,6	-48,7	-31,6
Tuumajaama ehitamine Eestisse	-27,5	-57,7	-26,9	-33,3
Maksude tõstmine sotsiaaltagatiste suurendamiseks	-67,3	-72,1	-63,6	-53,2

ALLIKAS: Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi küsitlus.

Paradoksaalne vastuolu

Nimetatud uuring võimaldab vaadata ka seda, kuidas erakondade valijaskonnad hindasid oma huvide esindamist valitud erakonna või erakonna juhi poolt. Tabelis 3 on välja toodud nende osakaal iga erakonna valijaskonnas, kes väitsid, et vastav erakond või erakonnajuht esindab tema vaateid kõige paremini.

Tabelist võib välja tuua järgmised iseärasused. Erakondadest ja valijaskondadest paistis taas kõige rohkem silma Isamaa ja Res Publica Liit, kuid natuke teises valguses. Kõigi erakondade lõikes arvasid IRL-i valijad kõige vähem, et see erakond (74,3 protsenti) või selle erakonna juht (55,9 protsenti) esindab nende vaateid. Märkimisväärne osa leidis, et Reformierakond (või selle juht) või sotsiaaldemokraadid (või selle juht) esindab nende vaateid paremini. Teistpidi arvas märkimisväärne osa Reformierakonna valijatest (9,9 protsenti), et kõige paremini esindab nende vaateid Sven Mikser.

Nende andmete põhjal oli kõige nõrgemas positsioonis IRL, kelle valijaskonnast suur osa arvas, et mõni teine erakond või erakonna juht esindab nende vaateid paremini. Paremad positsioonid olid ehk Reformierakonnal ja sotsiaaldemokraatidel, mõlemal paistis olevat märkimisväärne võimalus enda poole meelitada IRL-i valijaid, kes arvasid, et need kaks nende huve paremini esindavad. Selle küsimuse puhul ilmneb ka paradoksaalne vastuolu eelmise käsitletud teemaga. Kui erakonna poliitika ja valijaskonna eelistused langesid kõige paremini kokku IRL-i puhul, on IRL samas erakond, kelle valijaskonnast kõige väiksem osa arvas, et see erakond esindab nende vaateid kõige paremini.

Järgnevalt vaatame põgusalt veel seda, mis oli valijate sõnul nende valiku tegemise puhul määrav – kas erakond või konkreetne kandidaat. Tabelis 4 on välja toodud iga erakonna valijaskonna puhul nende osakaal, kes valisid ennekõike erakonda, ja nende osakaal, kes valisid ennekõike kandidaati.

Nagu näha, valiti Reformierakonna puhul kõige rohkem erakonda ja kõige vähem konkreetset kandidaati. Kõigi teiste käsitletud erakondade puhul oli domineeriv mitte erakonna valimine üldiselt, vaid konkreetse kandidaadi eelistamine. Eriti tugevalt paistab selles osas silma Keskerakond, kelle valijaskonnast 72,7 protsenti valis konkreetset kandidaati ja ainult 26,7 protsenti pigem erakonda tervikuna. Üldine kandidaadi valimise domineerimine annab alust eeldada, et erakonna poliitilised positsioonid ei ole valiku tegemisel kõige määravamad.

Tabel 2. Erakondade ja valijaskondade poliitilised eelistused

	Reformierakond		Keskerakond		IRL		SDE	
	E	V	E	V	E	V	E	V
Vanemahüvitise maksimummäära alandamine	--	-	++	0	--	0	++	+
Astmelise tulumaksu kehtestamine	--	--	++	++	--	-	++	++
Samasooliste kooselu registreerimise võimaldamine	+	--	++	--	--	--	++	--

Kodakondsuse andmise lihtsustamine	--	--	++	++	--	--	+	--
Kutselisele kaitsevägele üleminek	+	--	--	0	--	--	--	--
Vene gümnaasiumide üleminek eesti keelele kiirustatud	--	--	++	++	--	--	+	--
Tuumajaama ehitamine Eestisse	++	-	++	--	+	-	0	--
Maksude tõstmine sotsiaaltagatiste suurendamiseks	--	--	+	--	--	--	+	--

Märkus: E – erakonna positsioon; V – erakonna valijaskonna positsioon; ++ nõustub täielikult; + pigem nõustub;

0 neutraalne; – pigem ei nõustu; -- ei nõustu üldse.

ALLIKAS: Valijakompass; Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi küsitlus.

Tabel 3. Valijaskondade vaadete esindamine

	Kes esindab nende vaateid kõige paremini?							
	Reformierakond		Keskerakond		IRL		SDE	
	erakond	juht	erakond	juht	erakond	juht	erakond	juht
Reformierakonna valijad	92,9	85,7	0,9	0	2,7	2,2	0,9	9,9
Keskerakonna valijad	1,7	2,4	95,8	85,7	0,8	0,8	1,7	1,6
IRL-i valijad	10,1	14,0	3,7	5,4	74,3	55,9	8,3	15,1
SDE valijad	0,9	3,2	2,8	2,1	4,7	3,2	86,9	83,2

ALLIKAS: Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi küsitlus.

Alternatiivsed valikud ja välistamine

Viimasena vaatleme erakondade valijaskondade alternatiivseid valikuid ja nende välistatud eelistusi. Käsitletud nelja erakonna lõikes kaalus IRL-i valijatest 36,5, sotsiaaldemokraatide valijatest 36,2, Reformierakonna valijatest 29,9 ja Keskerakonna valijatest 11,6 protsenti mõne teise erakonna poolt hääletamist. Tabelis 5 on välja toodud nende mõne teise erakonna valimist kaalunud inimeste alternatiivsed eelistused ja nelja erakonna valijaskondade lõikes need erakonnad, kellele kindlasti ei oleks oma häält antud. Selline anti-eelistus oli 81,4 protsendil IRL-i, 81 protsendil sotsiaaldemokraatide, 82,3 protsendil Reformierakonna ja 70,9 protsendil Keskerakonna valijatest. Tundub, et tihti ollakse tugevamini mõne erakonna vastu kui konkreetset oma erakonna poolt. On näha, et see väike osa Keskerakonna valijaskonnast, kes kaalus mõne teise erakonna poolt hääletamist, oleks oma hääle andnud peamiselt sotsiaaldemokraatidele. Ülejäänud kolme erakonna valijaskondade puhul oli märgata selget ühist trendi – nende valijaskonnad oleksid hääli vahetanud ennekõike omavahel, ainult sotsiaaldemokraatide kahevahel olevast valijaskonnast kaalus märkimisväärne osa Keskerakonna poolt hääletamist (16,9 protsenti). Sama lõhe paistab silma ka teiselt poolt vaadates. Nende kolme erakonna valijaskonna hulgas oli anti-eelistuseks ülekaalukalt Keskerakond. Eriti selgelt joonistub välja kahepoolne vastuseis Reformierakonna ja Keskerakonna valijate vahel – anti-eelistust omanud valijaskondade hulgas poleks 78,5 protsenti Reformierakonna valijatest valinud Keskerakonda, samuti oli Keskerakonna valijaskonna hulgas kõige suurem vastuseis just Reformierakonna valimisele (59,8 protsenti).

Ruumi arenguks on piisavalt

Mida võib seega eelnevast käsitletust järeldada meie erakondade ja valijate käitumise kohta? Kas tegemist on poliitikapõhise valimisega, mis on toimiva esindusdemokraatia eelduseks? Ühelt poolt tundub, et valijad paistavad ise seda küll uskuvat – ainult Isamaa ja Res Publica Liidu valijad usuvad teiste erakondade valijatega võrreldes märkimisväärselt vähem, et nende erakond ja selle juht nende vaateid kõige paremini esindab. Nagu nimetatud, tuleks seda hoiakut tervikuna natuke skeptiliselt võtta – esindusdemokraatia ideoloogia, mille sees me elame, kirjutab meile vastuse ette ning sellises kontekstis ei oleks mõeldav, et märkimisväärne hulk inimesi ei ütleks nende valitud erakonna kohta, et see ei esinda nende vaateid. Sellele viitab ka erakondade poliitikate ja valijate eelistuste võrdlemine, sest siin on IRL-i ja tema valijate kokkulangevus teiste erakondadega võrreldes kõige suurem.

Samal ajal tuleb siiski tõdeda, et kogu valijaskonna ja kõigi käsitletud erakondade lõikes on kokkulangevus poliitilisel pinnal väike – ligikaudu pooltel siinkohal piiritletud juhtumitest. Samuti võib täheldada märkimisväärsed erinevusi erakondade ja valijaskondade poliitiliste eelistuste vahel – kolmes mõõtmes (samasooliste partnerlus, tuumajaam, maksud) valitseb valijate hulgas sisuline konsensus, samal ajal kui lahknevused erakondade vahel on märgatavad. Samuti viitab poliitilise sideme nõrkusele kaalukaasi kaldumine pigem kandidaadi kui erakonna põhjal valimise poole. Seega ei saaks väita, et poliitiline side meie erakondade ja nende valijate vahel oleks eriti tugev. Küll aga joonistub välja üks teine loogika. Valijaskonnad on teatud küsimustes (kodakondsus, kaitsevägi, vene gümnaasiumide eestistamine) erakondade eelistustest hoolimata joondunud kahte leeri – ühel pool Keskerakonna ja teisel pool muude erakondade valijad.

See joondumine tuleb selgelt välja ka alternatiivsete eelistuste puhul – eriti Reformierakonna ja IRL-i, aga ka sotsiaaldemokraatide valijad ei valiks mitte mingil juhul Keskerakonda, omavahel vahetaksid nad hääli aga suhteliselt meelsasti. Sellele vastupidiselt on Keskerakonna valijad oma erakonnale tunduvalt lojaalsemad ning ei hääletaks Reformierakonna või IRL-i poolt. Seega põhjustab Eesti valijate käitumist ka teatud üldisem lõhe meie parteimaastikul ja valijaskonnas. Mis puudutab aga

esindusdemokraatia aluseks olevat poliitikapõhist konkurentsi ja valimist, siis siin on kindlasti arenguruumi.

Tabel 4. Erakonna või kandidaadi valimine

	Valis erakonda	Valis kandidaati
Reformierakonna valijad	55,5	42,7
Keskerakonna valijad	26,7	72,7
Isamaa ja Res Publica Liidu valijad	42,9	54,5
Sotsiaaldemokraatide valijad	47,2	50,9

ALLIKAS: Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi küsitlus.

Tabel 5. Alternatiivsed valikud

	Valijaskondade alternatiivsed eelistused							
	IRL-i valijad		SDE valijad		Reformierakonna valijad		Keskerakonna valijad	
	+	–	+	–	+	–	+	–
Isamaa ja Res Publica Liit			32,2	12,1	32,7	0,7	15,0	25,4
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	31,6	1,6			46,9	1,5	50,0	0,8
Eesti Reformierakond	40,4	5,5	28,8	15,2			15,0	59,8
Eesti Keskerakond	7,0	69,3	16,9	46,2	2,0	78,5		

Märkus: + kaalus selle erakonna poolt hääletamist; – ei oleks kunagi selle erakonna poolt hääletanud.

ALLIKAS: Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi küsitlus.

Kasutatud kirjandus

Evans, J. A. J. (2004). Voters and Voting: An Introduction. London: Sage.

Gunther, R., Diamond, L. (2003). Species of Political Parties. – Party Politics, vol 9, no 2, pp 167–199.

Little, A. C., Burriss, R. P., Jones, B. C., Roberts, S. C. (2007). Facial Appearance Affects Voting Decisions. – *Evolution and Human Behavior*, vol 28, pp 18–27.

Manin, B., Przeworski, A., Stokes, S. (1999). Elections and Representation. – A. Przeworski, S. Stokes, B. Manin (eds). *Democracy, Accountability, and Representation*. New York: Cambridge University Press.

Wolinetz, S. B. (2002). Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies. – R. Gunther, J. R. Montero, J. J. Linz (eds). *Political Parties*. New York: Oxford University Press.